

Az angol diskurzusjelölők szerepe a stand-up comedyben

Nagy Anna

Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola
nagyanna.de@gmail.com

Kivonat: Ennek a dolgozatnak elkészítésére nemcsak a diskurzusjelölőkkel kapcsolatos nemzetközi és magyar kutatások folytatásának lehetősége ösztönzött, hanem az is, hogy a humor pragmatikai, relevancia-teoretikus értelmezésén belül elhelyezhessem a diskurzusjelölők használatát. Tudományos szempontból mindkét téma ellentmondásos, kognitív megfontolásokra erősen támaszkodik és a nyilvánvaló, konceptuális jelentéstartalomnál sokkal árnyaltabb képet mutat. Írásom célja annak illusztrálása, hogy ebben a specializált diskurzusban egyes angol diskurzusjelölők megjelenése, előfordulási rátája, és a funkcionális spektrumon belül történő mozgása a humor sikeres közlésére való törekvéssel lesz összefüggésben. A stand-up comedy mint választott forrásműfaj egyik lényeges eszközének tekinthetjük a diskurzusjelölők motivált, intuitív alkalmazását a választott amerikai humoristák által. Előfeltevéseim és az eredmények szerint a diskurzusjelölők megjelenése olyan tendenciát mutat, amely értelmében – mint szövegkohéziós elemek – a humor megértéséhez nélkülözhetetlen, optimálisan releváns információk megszerzését segítik elő a hallgatóság számára.

1 Bevezetés

1.1 A diskurzusjelölők jelentéstartalma

Bár a diskurzusjelölőkkel kapcsolatos szakirodalomban közel sem alakult ki teljesen egységes elméleti keretrendszer ezeknek az elemeknek az értelmezésére, a sok különböző szemszögből lefolytatott vizsgálat mégis jelentős és többnyire hiteles információmennyiséget jelent. A megjelent kutatási anyagok útmutatóként szolgálnak, mivel a bennük megfogalmazott érvényes kérdések óhatatlanul további teoretikus és gyakorlati vizsgálódásra készítetnek. Ezenkívül visszaigazolásként is tekinthetünk rájuk, amikor az általuk biztosított adatmennyiség összeegyeztethető a legújabb tapasztalatokkal. Éppen ezért saját tanulmányomat lehetőségnek szánom arra, hogy egy speciális szemszögből igazolja vagy cáfolja a diskurzusjelölökhöz kötődő preconcepcióinkat. A konszenzus hiánya így, egy multidiszciplináris környezetben inkább ösztönzőleg hat, mint hogy akadályt jelentsen.

A diskurzusjelölők alap- és résztulajdonságaira nézve számtalan definíciós próbálkozás született, amelyek egyesített tartalma betekintést nyújt ezeknek a kifejezéseknek korántsem átlagos mivoltába. A diskurzusjelölők nem propozicionális, nem konceptuális jelentéstartalmuk miatt sokszínű, variábilis nyelvi jelenségnek számítanak,

ám használatukban olyan szabályszerűségek mutatkoznak, amelyek alapján a kommunikációban betöltött szerepük kulcsfontosságúnak tűnik. Jelentőségük azért is kiemelendő ezen a ponton, mert többségük hagyományosan stigmatizált és nyelvi babonákkal korlátozni kívánt szófordulat. Ennek ellenére számos felmérés igazolja, hogy a naiv nyelvhasználók emocionális, expresszív és interakciós szinten is felismerik a diskurzusjelölőket, valamint értőn használják őket (Schirm 2010). Az esetenként megfigyelt beszélői bizonytalanság többnyire maga után vonta az említett nyelvi mítoszok felemlegetését és az ahhoz való alkalmazkodni próbálást, az anyanyelvi intuíciókkal szembe menve.

Előfordulásuk gyakoriságát nézve, valóban kiemelkedően dominánsak a spontán élőnyelvben (Dér 2005), ami megmagyarázhatja a különösen az oktatás és a nyelv-művelés területén jelentkező ellenérzéseket. Az írásban meg-megjelenő diskurzusjelölők viszont ugyanúgy egyes lényeges funkciók hatékony betöltésére használatosak, mint az autentikus beszédben elhangzó társaik. Több szerep betöltésére alkalmasak, felcserélhetők, eltávolíthatók lehetnek, mivel az őket hordozó mondatok igazságfeltételeire nincsenek közvetlen hatással, viszont az interpretációs folyamatokban látványosan megmutatkozik tulajdonképpeni kommunikatív hasznuk. Azt mondhatjuk, hogy a diskurzusjelölők egy diskurzus kontextuális koordinátái, illetve olyan szekvenciálisan függő elemek, amelyek diskurzusegységeket kapcsolnak össze (Schriffirin 1987: 31). Ilyen értelemben procedurális jelentésük és multifunkcionalitásuk eszközzé teszi őket, hogy ha nem is hoznak létre jelentéstöbbletet, hozzájáruljanak a diskurzuskoherenciához, és megkönnyítsék a meglévő üzenetek befogadását.

A diskurzusjelölők Bell (1998) mag-, illetve perifériamodellje alapján magjelentéssel rendelkeznek, amelyek a szövegkörnyezet függvényében nyernek specifikusabb, leszűkültebb értelmet (Bell 1998). A diskurzusjelölők kontextusfüggősége is úgy értelmezendő, hogy a magjelentés, vagyis az elem – gyakran etimológiai szempontból is – legalapvetőbb jelentése a mondat többi részével interakcióba lépve felel egy szer-teágazó szemantikai töltetért. Bell (1998) szerint pragmatikai instrukciónak tekinthetjük az ilyen nyelvi elemeket, amelyek inkább reprezentálnak egy nyelvhasználati stratégiát, semmint egy szigorúan nyelvtani konstrukciót.

1.2 A diskurzusjelölők egyéb jellemzői

A diskurzusjelölők jól ismert tulajdonsága, hogy számtalan különböző szófajhoz tartozhatnak, vagyis egy heterogén csoport látszatát keltik. Igék, határozószók, kötőszók, módosítószók, indulatszók egyformán áteshetnek a dekategoriáció folyamatán, ami a diskurzusjelölővé válás egyik elsődleges lépése. Az őket ezek után összekötő, egy osztályként kezelő kritériumok sokkal inkább pragmatikai, funkcionális jellegűek, semmint formálisak (Hansen 1998). Formálisan könnyen kezelhető tulajdonságaikat a szófaj elvesztésével elhagyják, mindemellett pedig a diskurzusjelölők funkcionális osztályaiban vagy definícióikban sincsen szabályos konszenzus. Hansen (1998) is nyelvi instrukciókként tartja számon a diskurzusjelölőket, amelyek integrálják a gazdaegységet a diskurzus koherens mentális reprezentációjába. Ezzel a hallgatóságnak adnak segítséget a megfelelő interpretációhoz (Hansen 1998). Részben ennek a tulajdonságnak köszönhető a multidiszciplináris elemzés, amely a diskurzusjelölők esetében egyszerre nyúl a pragmatika, szociolingvisztika, pszicholingvisztika és a szemantika elméleti eszközeihez. A relevanciaelmélet ezzel szemben az egyes megnyilatkozások által megindított interpretációs folyamatokat vizsgálja (Furkó 2011).

A szintaktikai szerkezeteken belül történő opcionális felhasználhatóság és felcserélhetőség is összefügg az előzőleg megtörtént dekategoriációval. Bár a diskurzusjelölők ennek hatására elvesztik a nyelvtani, szintaktikai jelentőségüket, egy másik szerepben válnak elérhetővé a nyelvhasználók számára. A szintaktikai elhelyezkedésükre és konceptuális jelentésükre épülő analízis helyett itt a korábbi szófajt figyelmen kívül hagyva, az új pragmatikai funkciókra támaszkodva válnak elemezhetővé és főként élőnyelvben használatossá. Fontos ezek ellenére megjegyezni, hogy az opcionális és felcserélhetőség természetesen itt sem mehet végbe támpontok nélkül, amelyeket jelen helyzetben a funkcionális státusz, illetve a magjelentés együttes megfigyelése jelent. Teljes jelentésvesztés általában nem megy végbe, különösen olyan alternációknál, ahol a diskurzusjelölő az adott szövegkörnyezetben betöltött szerepét egy másik diskurzusjelölő, vagy esetenként egy alternatív megfogalmazási mód kiváltja. Aijmer (2002) viszont kimondja, hogy amennyiben nyom nélkül kitorlunk egy diskurzusjelölőt, sérülhet a diskurzus koherens interpretációja (Aijmer 2002: 15). Mindezek alapján elmondható, hogy mind a szövegkörnyezetről sokat árul el egyes diskurzusjelölők megjelenése, mind pedig a diskurzusjelölőkről az, ha egyes speciális diskurzusokban nagyobb számban fordulnak elő.

Említésre méltó tulajdonság még a diskurzusjelölők szegmenskezdő pozíciója, vagyis az a tendencia, hogy sokszor a különböző megnyilatkozások elejére kerülnek. Ezzel egyszerre képeznek határt két gondolat között és kötik össze őket olyan módon, amilyet az adott beszédaktus megkíván. A szórend különböző funkciók betöltésének felel meg, tisztázva a diskurzusszegmensek közötti kapcsolatokat vagy hangsúlyt fektetve a releváns váltásokra. Schirm Anita (2011) doktori disszertációjában többek között a magyar *hát* diskurzusjelölőt tisztázta az igénytelenség vádja alól, amellyel főleg mondatkezdő funkcióit illették és nyelvi babonaként illették ma is (Schirm 2011).

Stilisztikai jellegzetességként megjegyzendő még a klaszterelőfordulás és a fonológiai redukció jelensége (Furkó 2011), amelyek közül egyik sem nyelvspecifikus, tehát gyakran előfordul különböző jellegű és természetű nyelvekben egyaránt. Előbbi a diskurzusjelölők csoportosulására, torlódására utal, ami a hangsúly, illetve a hezitálás funkcióját szolgálhatja (pl. *Oh well, you know what I mean*), utóbbi pedig arra a gyakori jelenségre, amikor a rendszeres használat a kiejtés könnyebbé érdekében megcsönkít egy adott kifejezést (pl. *you know* és *y'know*). A klaszterelőfordulás esetében is megfigyelhető nyelvi fosszilizáció, amelynek hatására többnyire nem véletlenszerűen torlódnak egyes diskurzusjelölők, hanem egy, az ismételt használat során előre meghatározott összetétellel és sorrendben. A csoportosulás és a diskurzusjelölők rövidülése természetesen együtt is igen jellemző.

1.3 A stigmáról bővebben

A stigmatizálás, stigmatizáltság kialakulásában az előző fejezetben tárgyalt jellemzők együttesen tehetők felelőssé. A szabályos, formalizált, tisztán nyelvtani szerep hiányában a diskurzusjelölőkről sokáig az a téves elképzelés élt, hogy funkciótlan töltelékszók, melyek használata a beszélő műveletlenségére, sőt illetlenségére egyformán utalhat, annak ellenére, hogy számos diskurzusjelölőnek van udvariassági, szolidaritási funkciója. A korábbi elképzelések szerint a diskurzusjelölők a szövegben véletlenszerű eloszlásban jelentkeznek, a „random sprinkling hypothesis” cáfolatához azonban már több ízben sikerrel járult hozzá a szakirodalom (Fox Tree – Shrock 2002). Bár igaz, hogy a diskurzusjelölők egyik lehetséges funkciója valóban a

megakadásjelenség, a performanciahiba közvetítése és az időnyerésből való továbblépés, de ez a funkcionális spektrumoknak csak egy igen szűk, potenciális szegmensét teszi ki.

A megbélyegzettség alól a diskurzusjelölőket nemcsak egy gyakorlati, esettanulmányokból álló szakirodalom menti fel, hanem az elméleti megfontolások is. Relevanciateoretikus értelemben és az emberi tapasztalatokkal összefüggésben is állítható, hogy a kommunikáció egyik alappillére az az elv, mely szerint érdekünk az üzenetek átvitelét optimálisan releváns módon, minimális erőfeszítéssel végezni. (Sperber–Wilson 1995) Ez a beszélő és a befogadó számára is könnyebbséget jelent, mivel maximális hatékonyságot biztosít viszonylag kis befektetés által. Emellett még a megakadásra, időhúzásra használt diskurzusjelölőket is felmenti az a tény, hogy például az emlékezés, felidézés egy kognitív erőfeszítést igénylő folyamat, amelynek szempontjából relevánssá válhat ez a funkció is. Így még egy erősen hivatalos környezetben, például a bíróságon is megbízhatóbbnak számít az a tanú, aki láthatóan aktív szellemi munkával végzi a vallomástételt, nem pedig egy betanult szöveget mond fel megakadások nélkül.

A diskurzusjelölők használatára vonatkozó tiltások, megszorítások, illetve a rossz megítélés általánosságban csupán a rossz hírnév terméke. Magyarországon a „háttal nem kezdünk mondatot” mítosz a nyelvűvelésben, osztálytermekben és az interneten egyforma lendülettel terjedt évtizedeken keresztül (Schirm 2011: 7), mind a mai napig fennmaradva. Érvényes indoklások vagy a diskurzusjelölők mint funkcionális kategória ismerete egyelőre nem tartozik hozzá ezekhez a mindennapi kommunikációs megfontolásokhoz. Ehelyett többnyire oktatói autoritásból táplálkozva adják tovább az anyanyelvi beszélők egymásnak a *hátra* vonatkozó elterjedt tilalmakat. Érdeklenség, hogy mindezt teszik úgy, hogy a magyar anyanyelvi intuícióik folyamatosan mást sugallnak nekik és eredményeznek olyan kijelentéseket, mint „... tudom, hogy *háttal* nem kezdünk mondatot, de...”. Nyelvészként viszont az élőnyelv természetes folyamának megértése felülírja a hagyományos, illetőleg mesterséges nyelvűvelői törekvéseket. Szerencsére napjainkban ezekre a babonákra az interneten rákeresve már nemcsak a tiltásokkal, de az azokat elutasító, a hát praktikus használatára felszólító, tudományos véleményből táplálkozó hozzászólásokat is olvashatunk.

2 Kontextuális koordináták a humoros szövegekben

2.1 A humor relevancia teoretikus keretrendszerben

A humor elméleti megközelítésére legalkalmasabb keretrendszert Sperber és Wilson relevanciaelmélete jelenti (Sperber–Wilson 1995), mivel a humort nem deviáns megnyilatkozásként, a grice-i együttműködési elv (Grice 1975) áthágásaként kezeli. Ebből a pragmatikai megközelítésből a humor közlését ugyanolyan érvényes kommunikációs aktusként tartjuk számon, mint minden mást, hiszen a könnyebben kezelhető nyelvi konstrukciókhoz hasonlóan itt is a releváns információk átadásán van a hangsúly. Yus (2003) megfogalmazásában az optimális relevancia megragadása olyan folyamat, amely a hagyományos üzenetek közvetítésén túl, humoros diskurzusban a szórakoztató hatásért felelős utalások megfejtését teszi lehetővé (Yus 2003: 1298). Bár a nevetést, tapsot és a hallgatóság részéről érkező további pozitív visszajelzéseket semmi-

lyen formában nem használjuk a humor meghatározásához, annak egyértelmű jelét adja, hogy a vicces üzenet értő kognitív folyamatokat eredményezett.

Ezeket a hallgatóság fejében végbemenő kognitív folyamatokat a nevetéssel ellentétben nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A humor definiálásában nagy szerepet játszik az inkongruitás, illetve az egymással össze nem férő sémák fogalma. Neil Norrick bizsocioatív elemzése alapján a humoros megnyilatkozás előbb megidéz egy sémát, szkriptet vagy keretet, majd abból hirtelen kilépve feszültséget eredményez (Norrick 2003). A hallgatóság feladata, hogy az egyik megismert sémából azonnal képes legyen a másikra váltani. Ezt a kognitív folyamatot az első sémának ellentmondó háttér-információk indítják el (Vaid et al. 2003: 1432).

Bár Raskin – akinek a munkássága Norrickra is nagy hatással volt – fenntartotta, hogy az észlelés három lépésben történik (Raskin 1985), később Helga Kotthoff íróniával kapcsolatos munkássága azt bizonyította, hogy a szó szerinti értelem megragadása, az inkongruitás felfedezése és az új sémára való áttérés nem fokozatosan, hanem egy nagyobb kognitív ugrásban megy végbe (Kotthoff 2003: 1393). A folyamat közvetlenségét különböző kontextuális utalások segítik, amelyek miatt igaz Yus azon állítása, hogy a humor sikeres átadásának felelőssége nemcsak a közönséget, hanem a beszélőt is terheli (Yus 2003). Utóbbi felelőssége az, hogy megjósolja a hallgató relevancia után kutató belső folyamatait és elhelyezze a szövegben azokat a jeleket, amelyek segíthetnek az inkongruitás áthidalásában is. Ha ez megtörtént, az éles kognitív váltás az, amit csattanónak nevezhetünk, és ami a humor élvezhetőségét biztosítja.

2.2 A diskurzusjelölők szerepe a humor közvetítésében

A különbségek ellenére Grice (1989), valamint Sperber és Wilson (1995) is egyetértett abban, hogy a verbális kommunikáció minden esetben megköveteli a dekódolás képességét, ahol a hallgató a beszélő által elhelyezett utalásokra támaszkodva a saját interpretációjában építi fel a beszélő gondolatainak kognitív reprezentációját. A grice-i keretrendszerben ezek a maximákkal szemben támasztott elvárásokkal vannak összefüggésben, míg relevanciateoretikus szempontból vizsgálva csak a relevancia maximájának van jelentősége. A másik három maxima (minőség, mennyiség és mód) nem kivonódik a képletből, hanem egyesül az optimális relevancia elvárásában. Blakemore (2002), Sperber és Wilson (1995) is viszonylagos egyetértésben nyugtázza ennek a keretrendszernek a hasznosságát a grice-ihoz képest, azt viszont fontos kiemelni, hogy eszköztől függetlenül a megértési folyamatok problémamentes lezajlására semmilyen garancia nincs. Amennyiben a humor értő fülekre talál, annak sokszor egyértelmű jeleit lehet észlelni a közönségen.

A kontextuális utalások átvitelének több módszere lehetséges, ezek közül csak az egyik eszköz a megfelelő diskurzusjelölők használata, ráadásul az említett diskurzusjelölők sem egyforma hatókörben szabják meg a szövegkoherenciát. A hallgató számára közvetíteni próbált közös kognitív világok nem egyforma határokkal vagy hatásokkal operálnak; a szkriptváltások létrejöhetnek az univerzális kereten, a kulturális környezeten és a közvetlen kontextuson belül vagy között is. Két összeférhetetlen sémára vonatkozó utalások gyakran kiindulhatnak két különböző kontextuális rétegből (az univerzális, kulturális és közvetlen közül) és a csattanó az eredeti háttér lesűkítésével vagy éppen kibővítésével oldhatja meg az inkongruens helyzetet. Georgia Green (1996) szerint az ezekhez a területekhez kapcsolódó populáris, közismert hiedelmeket érdemes hangsúlyozni, hiszen egy-egy ismerős szituáció tisztázhatja a be-

szélő szándékait (Green 1996). A humorista szándékai és a közönséggel kapcsolatos hiedelmei együttesen játszanak kulcsszerepet az üzenet átadásának megszervezésében, mert egy közös, kommunikációs mikrokozmosz-keretet teremt a humornak (Davies 2003: 1381). Ennek megfelelően számos, a humoros diskurzusban megfigyelhető diskurzusjelölő a hatékonyság érdekében a közös kognitív támpontokra irányítja a figyelmet.

3 A kiválasztott korpusz jellemzői

3.1 A szkriptelt és az autentikus szöveg elemzése közötti különbségek

Van Dijk 1985-ben úgy foglalt állást, hogy a nyelvészet céljaira kizárólag az autentikus, természetes előforduló szövegekből érdemes mintát venni, tehát a felhasznált korpusznak mindenképpen spontán megnyilatkozásokból kell származnia (Van Dijk 1985). Véleménye sokáig magától értetődő szabályként határozta meg az egyes kutatások irányát. Később viszont több kutató próbálkozott mesterségesen előállított, szkriptelt szövegekkel, amelynek az elméleti hasznát többek között Dynel tárgyalta (Dynel 2011). Amellett érvelt, hogy a szkriptelt szövegeken végzett nyelvészeti kutatásokat is komolyan kell venni, mivel bármilyen más begyűjtött anyaghoz hasonlóan hasznos és hiteles adatokkal szolgálhatnak.

A spontán beszéddel szemben a mesterséges, szkriptelt nyelv előre megfontolt célokkal, nem ritkán több résztvevő segítségével jön létre. Az előre megszerkesztett szövegek azonban annak ellenére, hogy nem természetesen fordulnak elő, ugyanolyan kommunikációs szabályok mentén születnek. A szöveg megfogalmazóját vagy megfogalmazóit továbbra is kötik a kompetens anyanyelvi beszélőkre vonatkozó irányelvek és intuíciók, ráadásul többnyire a jelenkori kommunikációs mintát és kurrens nyelvhasználatot képviselik, ami heterogénné teszi a mesterséges korpuszt. A szkriptelt szövegben tehát nem az autentikus nyelvet, de az autentikus nyelv értő interpretációját vizsgálhatjuk (Dynel 2011).

3.2 A félig szkriptelt szöveg és a stand-up comedy sajátosságai

A kutatáshoz választott stand-up comedy műfaja főleg abban egyedülálló, hogy közéletet teremt a természetesen előforduló és a szkriptelt szövegek elemzése között. A stand-up comedyben egyetlen anyanyelvi beszélő állít elő mintát, viszont az egyszerű emlékeztet a szkriptelt és a spontán előforduló, természetes szövegekre is. Bevett gyakorlat, hogy a humorista az előadása egy részét előre megírja, különös tekintettel annak tematikájára és a korábban keret nélkül megfogalmazódott poénokra, de a természetesen folyó beszéd látszatát végig fenntartja. Az előadó külső segítség, jelmez, díszlet, illetve eszközök nélkül mozog a színpadon és csupán a verbális, illetve az ilyen távolságból még felhasználható nonverbális kommunikációs készletére hagyatkozik, hogy kapcsolatot teremtsen a közönségével.

A hallgatóság más szkriptelt médiumokkal ellentétben – mint amilyen a film vagy könyv – képes visszajelzésekkel befolyásolni a stand-up comedy előadás irányát. A beszélő és a hallgatóság között egy olyan pszeudodiádikus kapcsolatot feltételezhetünk, ahol a közönség egységesül, és nem külön-külön, individuális alapon, hanem

kollektívan vesz részt az adott kommunikációs szituációban. Éppen ezért a humorista lehetőséget kap arra, hogy a spontán szövegalkotáson túl élő interakcióba lépjen a közönségével. A közönség a reakcióikat összehangolva nevetéssel, tapssal vagy egyéb jelek felhasználásával fejezheti ki kialakult véleményét. Ez a különleges helyzet azt is lehetővé teszi az előadó számára, hogy az esetlegesen besült vicceit oly módon korrigálja, hogy vagy módosítja a poén valamely részét, vagy saját magát teszi gúny tárgyává, ami a stand-up comedyben jól működő stratégia. Ezenkívül is előfordulhat rögtönzés, amely igazi és imitált performanciahibákat is tartalmaz.

Az optimálisan releváns információk és poénok átvitelét nagymértékben segítik a stand-up comedy műfaji sajátosságai és a szerkezetükre vonatkozó, nagyrészt kimondatlan szabályok. Maga a performance arra a közösségi szerződésre támaszkodik, amit a műfaj feltételez; tehát egy közös erővel visszajelző, de egyébként csendes befogadó tömeg és egy monologizáló humorista együttműködésére. Utóbbi az előadás megszerkesztésénél több mint valószínű, hogy előzetes prekonceptiókkal operál a közönséggel kapcsolatban, melynek összetételét nemekre vagy társadalmi rétegekre bontva is szemlélheti. A sztereotipikus közönségberendezkedés előnyt kovácsol, mivel a szűk közös kognitív háttér keretezi, egyértelműsíti és leszűkíti a humor lehetséges forrásait, ami ezáltal hozzáférhetőbbé válik. A hagyományos közönségmodell többnyire a kulturális vagy közvetlen kognitív környezetekből vett utalásokat részesíti előnyben.

3.3 Amerikai stand-up comedy

A korpusz heterogenitása érdekében a közel 110 500 szavas mintát 22, csak anyanyelvi amerikai angolt beszélő előadótól vettem. A minta David Chapelle, Lous C. K., Bill Burr, Rory Scovel, Hannibal Buress, Zack Galifianakis, Robin Williams, Woody Allen, George Carlin, Jerry Seinfeld, Stephen Colbert, Bill Hicks, Bill Cosby, Jeff Dunham, Ellen Degeneres, Dane Cook, Maria Bamford, Jim Carrey, Patrice O'Neal, Seth Rogen, Jimmy Kimmel és Lisa Lampanelli írásban is publikus előadásait tartalmazza. Az adatgyűjtésnél ügyeltem arra, hogy a mintákban női beszélők is legyenek, de hiteles, hozzáférhető átiratok hiányában csak három ilyen humoristától származik ténylegesen felhasznált szöveg. Az átiratokat a performance-okat közvetítő televízióadók szövegtáiraiban, illetőleg rajongói oldalakon kerestem, egységes stand-up comedy gyűjtemények nem biztosítottak megfelelő mintát. Nagy jelentőséget tulajdonítottam annak, hogy a nehezen fellelhető, de felhasznált átiratok híven tükrözzék a verbális előadás jellegzetességeit és a performanciahibák is mindenhol fel legyenek tüntetve a szövegben. Segítették munkámat az olyan lejegyzett szövegek, ahol egyértelműen voltak jelölve az előadó nonverbális megnyilvánulásai, mozgása, illetőleg a közönség reakciói. A huszonnégy választott humoristát népszerűségükre kitérve is ellenőriztem, számítva arra, hogy a toplistákon szereplő előadók vélhetően egyértelműbb, könnyebben befogadható, szellemesebb szövegeket produkáltak, amelyek alkalmasak egy nagy közönség szórakoztatására. Egy szélesebb kör számára is befogadható vicces előadások léte arra enged következtetni, hogy az őket létrehozó előadó olyan jó utalásokkal és egyéb relevanciára rámutató stratégiákkal operál, amelyek sokak számára dekódolhatóvá teszik a humoros megnyilatkozásait.

3.4 Korpuszkonkordancia

Az átiratokat javítások, módosítások nélkül válogattam össze. A diskurzusjelölők kiválogatását szoftverrel, de a funkcionális eloszlást kézzel, a kontextusnak és a szakirodalomnak megfelelő módon számoltam. Az eredmények közül négy angol diskurzusjelölőt választottam ki (*you know, oh, well, I mean*), amelyek vagy frekvenciájukban, vagy funkcionális variációikban összefüggést mutattak a humoros diskurzussal.

4 Eredmények

4.1 *You know* és *I mean*

A *you know* és az *I mean* elméleti tisztázását Fox Tree és Schrock végezték el részleteiben (Fox Tree – Shock 2002). A gyakoriságuk összehasonlítása azért lényeges feladat, mert ezt a két közismert diskurzusjelölőt egymás ikertestvéreiként ismerjük. Elsőre felcserélhetőnek tűnnek hasonló funkcióik miatt, kontextusban való viselkedésükben azonban jelentős különbségek figyelhetőek meg. A *you know* (*tudod, vágod, érted*) diskurzusjelölő az *I mean*hez (*akarom mondani, mármint*) képest sokkal hallgatószóorientáltabb, hallgatói következtetéseket fogatosít, míg utóbbi a közös kognitív háttér megteremtése helyett inkább teljes újrafogalmazást, önjavítást tesz lehetővé. A *you know* az *I mean*hez képest jóval többször fordul elő a forrásszövegben. Előbbiből 401, utóbbiból csak 95 előfordulást számolhatunk. Funkcióikban hasonlóan éles kontraszt mutatkozik.

1. táblázat. A *you know* és az *I mean* funkcionális eloszlása

	You know / Y'know	I mean
Interperszonális funkció	240	16
Beszédforduló	12	0
Megakadásjelenség	15	22
Hallgatói visszacsatolás igénylése	16	6
Szervező funkció	118	15

A stand-up comedy világában az interperszonális és a szervező funkcióknak van a legnagyobb jelentősége, és ez a statisztikán is megfigyelhető. Az interperszonális funkció szolidaritást teremt a beszélő és hallgatók között, valamint rámutat a közös kognitív háttérre, ami szükséges a megnyilatkozások optimális relevanciájának kiemeléséhez és a jelentés átviteléhez, közvetve segítve a humor átadhatóságát. Egy diskurzusjelölő megjelenése és annak hatása a megnyilatkozást követő több mondatra is hatással van, beleértve a relatíve később érkező csattanókat is. Mivel a *you know* önmagában is a közönséggel való kommunikáció és kapcsolatteremtés eszköze, interperszonális funkcióban a legtermészetesebb a megfigyelhető magas előfordulási ráta, azontúl, hogy magában a műfajban is hangsúlyosan hasznos eszköz. Ellenben az *I mean* interperszonális funkcióban bár előfordul (2), nem jellemző, mert sokkal inkább újrafogalmazó, javító, egyszersmind – az első táblázat tanulsága – szerint szervező eszköz, amely a következő paragrafusban kerül bemutatásra.

- [1] ... you'll see, like, a group of Black dudes walking. Not just any old black dudes. We're talking, **you know...** thugs.

... látsz majd járkálni egy csapat fekete pasast. De nem akármilyen fekete pasasokat. Másról van szó, **tudjátok...** gengszerekről.

- [2] Making popsicle stick houses. **I mean...** it's the most difficult job on the planet!

Jégkrémpálcikákból házacskát építeni. **Úgy értem...** mégis a világ legnehezebb dolga!

A szervező funkció a téma irányításáért, a hangsúlyos elemek kiemeléséért és a releváns referenciákra való rámutatásért felelős. Elvárható, hogy egy monologizálásnak tűnő, történetvezetést igénylő műfajban sűrűn előforduljon, hogy egységesen felépített, jól követhető szöveget kapjunk [3]. Ez a funkció szkriptelt és spontán beszédre egyformán jellemző, hiszen a hallgatóságnak mindkét esetben egyedül is követnie kell az eseményeket, függetlenül attól, hogy a későbbiekben lehetősége van-e a visszajelzésre, illetve kétirányú kommunikációra. Ennek ellenére feltételezhető, hogy egy tisztán szkriptelt szövegben pusztán elővigyázatossági okokból, de a túlmagyarázást elkerülve sokszor előforduljon. Olyan utalásokat fogyanatosít, amelyek nemcsak kronológiai rendezést biztosítanak a beszélőnek, de az üzenet átadásához leglényegesebb részletek hatékony kiemelését is biztosítják.

- [3] D.C.'s different. **I mean**, God, man, took me years to be able to do this show, boy.

D.C. megváltozott. **Úgy értem**, uram isten, évekbe került, hogy fel tudjak itt lépni!

Az ebben az esetben megjelenő egyéb funkcióknak nincs különösebb jelentősége abban az erősen speciális diskurzusban, amit jelen esetben vizsgálunk. A beszédfordulók rendezése és a hallgatói visszacsatolás igénylése egyértelműen jellemzőbb a jelenben zajló spontán beszédaktusokra, mint a szkriptelt vagy akár félig szkriptelt szövegekre. Megfigyeléseim szerint ezeknek az előfordulásoknak egy része a stand-up comedyben csak hétköznapi dialógusok imitálásaként, utánzásaként jelenik meg, ismét a közös kognitív háttér felelevenítésére vagy egyenesen parodizálására szolgál. A performanciahibák, vagyis megakadásjelenségek között is előfordult, hogy egy idézet vagy imitáció részeként jelentek csak meg a szövegben, de megjelenésük minden esetben természetesebbnek hat a stand-up comedyben, mivel az előadó rögtönözhet, illetve ki is javíthatja magát, amely célra például az *I mean* mind elméleti, mind gyakorlati szempontokból hatékonyan bizonyult.

4.2 Az *oh* diskurzusjelölő

Az *oh* olyan diskurzusjelölő, amely nemcsak válasz- és attitűdjelölő, de információszerzésre is alkalmas. A számok szerint az utóbbi szervező funkcióban kapja a legnagyobb szerepet, itt azonban egy sokkal sokszínűbb, és az előfordulások között egyenletesebben eloszló funkcionális spektrumot látunk. Az esetek nagy részében mondatkezdő, szegmenskezdő pozícióban találjuk, ami a hangsúlyosabb érzelmi töltésénél fogva elvárható jelenség. Olyan fosszilizált formájú kirohanásokkal is sokszor

találkozunk a szövegekben, mint amilyen az „Oh my god!”, ahol a szegmenskezdő pozíciót a diskurzusjelölő fenntartotta magának. Az *oh* azontúl, hogy képes rámutatni a háttér-információra, érzelmi jelentéstöbblettel hozzájárul a bensőségebb, a humor átvitelére sokkal alkalmasabb környezet kialakításához. Az *oh* összesen 259 alkalommal fordul elő a korpuszban, segítve a koherens diskurzus megtartását és az egységesült közönséggel való rugalmas, alkalmazkodó kommunikációt.

2. táblázat. Az *oh* funkcionális eloszlása

	Oh
Reakció új információra	37
Elválasztó funkció	15
Megakadásjelenség	37
Szervező funkció	53
Értékelő, érzelme közvetítő	31
Témaváltás	17
Figyelemfelkeltés	19
Figyelemmegtartás	8
Finomító, közvetítő	26
Információszerző	16

[4] *Golf öltözetekre reflektálva:*

*Even a gay blind man would go, “Oh dear Christ! Those are loud!”
Még egy vak meleg fickó is azt mondaná rá, hogy „Ó, te jó isten! Ezek aztán rikitóak!”*

Pusztá imitációt ebben az esetben is látunk [4], különösen amikor az előadó felidéz, eljátszik eseményeket, párbeszédet, esetleg közérdekű híreket, és arra élően újra reagál, hogy a közönség számára hangsúlyozza a saját benyomásait, mielőtt a téma kifejtésre kerülne.

4.3 A *well*

3. táblázat. A *well* funkcionális eloszlása

	Well
Szervező funkció	52
Átfogalmazás, önjavítás	16
Megakadásjelenség	5
Kifejtés elkerülése	8
Finomítás (pl. udvarias javaslat)	11
Válaszjelölő (pl. udvarias ellenvetés)	15
Negatív visszacsatolás	9

A magyar *hátnak* és a valamivel udvariasabb *nosnak* angol megfelelője, a *well*, főleg a mondanivaló jelentősebb vagy apróbb módosítására, finomítására szolgál. Előfordulása 116 alkalmat számlál a szövegben, ami kevésnek számít a *well* spontán beszédben pörgőbbnek tűnő használatához képest, amelyen belül több fajta klaszterelőfordulásnak is állandó tagja. Attitűd- és válaszjelölő elem, amely az *oh*hoz

hasonlóan itt főleg szervező funkcióban, tehát praktikus megfontolásokból használatos. Az autentikus nyelvi mintákhoz képest az előadó és a közönség közötti kommunikáció csupán látszólagos vagy részleges, ezért válaszelőzőként működő funkciói jóval kisebb arányban tűnnek fel. Ehhez képest viszont a szervezői funkciót motiváltan és intuitívan használja a humorista az előadás tematikus rendezéséhez.

[5] *Well, when it comes the dogs (...), I have a criteria for what is and is not a dog.*

Nos, ha kutyákról van szó (...), vannak feltételeim arra vonatkozóan, hogy mi számít kutyának és mi nem.

5 Összefoglalás

A humorban, illetve a stand-up comedy mikrokozmoszán belül vizsgált diskurzuselölők előfordulási rátái igazolni látszanak azt a feltételezést, hogy a diskurzuselölők diskurzuskohereanciáért felelős funkciói a humor átviteléhez szükséges optimálisan releváns szegmensekre irányítják a hallgatók figyelmét. Ezek a részek a szkriptváltás, tehát a humor detektálásához nélkülözhetetlen információkat tartalmaznak. Bár a sima tematikus rendezés, szervezői funkció is lényeges arányokat mutat, ezeket minden szkriptelt szöveg vagy egyéb kronologikusan rendezett történet igényli. A humorista a céljai eléréséhez szóba kerülő diskurzuselölőket és azok funkcióit anyanyelvi intuíciónak megfelelően, motiváltan, de opcionálisuk miatt vélhetően nem teljesen tudatosan használja. A spontaneitás utánzása, a diskurzuselölők imitált használata ebben a műfajban is előfordul, és ebben a szerepben többnyire segítséget nyújtanak a szolidaritás, a közvetlen hangnem megteremtésében is.

Irodalom

- Aijmer, K. 2002 *English discourse particles. Evidence from corpus*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Bell, D. M. 1998. Cancellative discourse markers. A core/periphery approach. *Pragmatics*, 8(4): 515–541.
- Blakemore, D. 2002. *Relevance and Linguistic Meaning. The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davies, C. 2003. How English-Learners Joke with Native Speakers: an Interactional Sociolinguistic Perspective on Humor as Collaborative Discourse Across Cultures. *Journal of Pragmatics*, 35(9): 1387–1411.
- Dér, Cs. I. 2005. Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció – néhány magyar diskurzuselölő kialakulásáról. *Nyelvtudományi Közlemények*, 102: 247–264.
- Dynel, M. 2011. Stanger than fiction? – A few methodological notes on linguistic research in film discourse. *Brno Studies in English*, 37(1): 41–61.
- Fox Tree, J., Schrock, J. 2002. Basic meaning of *you know* and *I mean*. *Journal of Pragmatics*, 34(6): 727–747.
- Furkó, B. P. 2011. Diskurzuselölők a szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. *Officina Textologica*, 16: 37.
- Green, G. 1996. What is Pragmatics and Why Do I Need to Know, Anyway? In: Green, G. *Pragmatics and Natural Language Understanding*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. 1–17.
- Grice, H. P. 1975. Logic and Conversation. In: Cole, P., Morgan, J. L. (szerk.) *Syntax and Semantics 3. Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.

- Grice, H. P. 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hansen, M.-B. M. 1998. *The function of discourse particles. A study with special reference to spoken standard French*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Kotthoff, H. 2003. Responding to Irony in Difference Contexts: on Cognition in Conversation. *Journal of Pragmatics*, 35: 1361–1385.
- Norrick, N. 2003. Issues in Conversational Joking. *Journal of Pragmatics*, 35(9): 1333–1359.
- Raskin, V. 1985. *Semantic Mechanism of Humor*. Boston: D. Reidel Publishing Company.
- Schiffrrin, D. 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schirm, A. 2010. Mit jelölnek a diskurzusjelölők? In: Kukorelli, K. (szerk.) *A tartalom és forma harmóniájának kommunikációja*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola. 81–88.
- Schirm, A. 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. PhD-értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Sperber, D., Wilson, D. 1995. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Yus, F. 2003. Humor and the Search for Relevance. *Journal of Pragmatics*, 35: 1295–1331.
- Vaid, J., Hull R., Heredia R., Gerkens D., Martinez F. 2003. Getting a Joke: The Time Course of Meaning Activation in Verbal Humor. *Journal of Pragmatics*, 35(9): 1431–1449.
- Van Dijk, T. A. 1985. *Handbook of discourse analysis*. London: Academic Press.